Tord Hall

IKAROS

Lektor Tord Halls artikel har varit publicerad i Svenska Dagbladet den 28 juli 1957 och återges här med författarens och tidningens välvilliga medgivande.

Drömmen om den flygande människan — vare sig hon flyger i luften eller vad vi numera kallar världsrymden — är säkert uråldrig. Kanske är den ett arv ifrån kulturer som nu är spårlöst bortnötta från jordens yta och som endast lever kvar till senare släktled genom muntligen överförda sagor och myter. Såvitt vi vet dyker drömmen om rymdflygning, astronautik, i plastisk klarhet först upp hos grekerna i sagan om Dædalos och Ikaros.

Atenaren Dædalos var på en gång konstnär och ingeniör. Han var den förste som »lärde bildstoderna att gå», som frasen lyder i poetisk formulering. Detta innebär att han högg ut benen så att de blev fristående i motsats till tidigare konstnärer som hade låtit benen försvinna i statyns sockel. Det bör framhållas att man för att över huvud lyckas med ett sådant företag måste ha praktiska kunskaper i både hållfasthetslära och jämviktslära, annars skulle benen lätt knäckas och marmorn störta samman under sin egen tyngd. — Dædalos var också en skicklig arkitekt och det påstås att han uppfann hävstången, borret, gradskivan och vattenpasset. I få ord: han var inte den förste konstnären, men han var den förste ingeniören.

Det berättas också att Dædalos hade en lärjunge, Talos, som blev så skicklig att han hotade att överglänsa sin mästare. Driven av sitt hat lurade då Dædalos ut Talos till randen av en brant klippa och störtade honom i djupet. För den saken dömdes Dædalos till döden. Men han lyckades fly och hamnade efter många irrfärder på Kreta hos konung Minos. Där byggde han den berömda labyrinten i vars centrum Minotaurus hystes in.

Kung Minos uppskattade till fullo Dædalos' skicklighet. Därför höll han honom och hans son Ikaros under övervakning — i likhet med vad som nu för tiden sker med första klassens atomsprängare eller raketingeniörer. Men Minos inskränkte bevakningen till jordens yta. Han tyckte väl att det var onödigt att bevaka även den tredje dimensionen — lika onödigt som vi nu tycker det är att bevaka den fjärde. Denna frihetsgrad utnyttjade Dædalos, och Ovidius berättar långt senare i sina Metamorfoser hur han gick till väga. Åt sig själv och Ikaros gjorde han vingar genom att foga samman fjädrar av olika längd med tråd och vax. Sedan fadern gjort en lyckad provflygning undervisar han sonen om kursen:

— — — Jag råder dig, Ikaros, flyga
mitt mellan himmel och hav. Om lägre du går dina vingar
tyngas av vågorna ner, om högre, de bränns av elden.
Styr mellan båda din flykt.

Till en början går allt väl. Inför häpet gapande herdar och fiskare, som tror sig skåda gudar, lämnar de Kretas jord i avgrunden under sina fötter. Men i ungdomligt övermod glömmer snart Ikaros alla pedagogiska råd och stiger allt högre, ända till dess hettan från solen smälter vaxet i hans vingar. Likt ett nerskjutet jaktplan störtar han brinnande i havet, medan Dædalos undkommer till Sicilien, där han utför nya byggnadsverk.

Eftervärlden har i sin hågkomst bevarat dem båda, skanderade fram genom sekler och årtusenden av en oräknelig här taktfast hexameterstampande skolgossar. Men även utan detta stöd för minnet skulle de ha levat kvar: Dædalos har tagits om hand av arkitekter och ingeniörer som en representant för det tekniskt möjliga, Ikaros av drömmare och skalder som en symbol för det tragiskt ouppnåeliga.

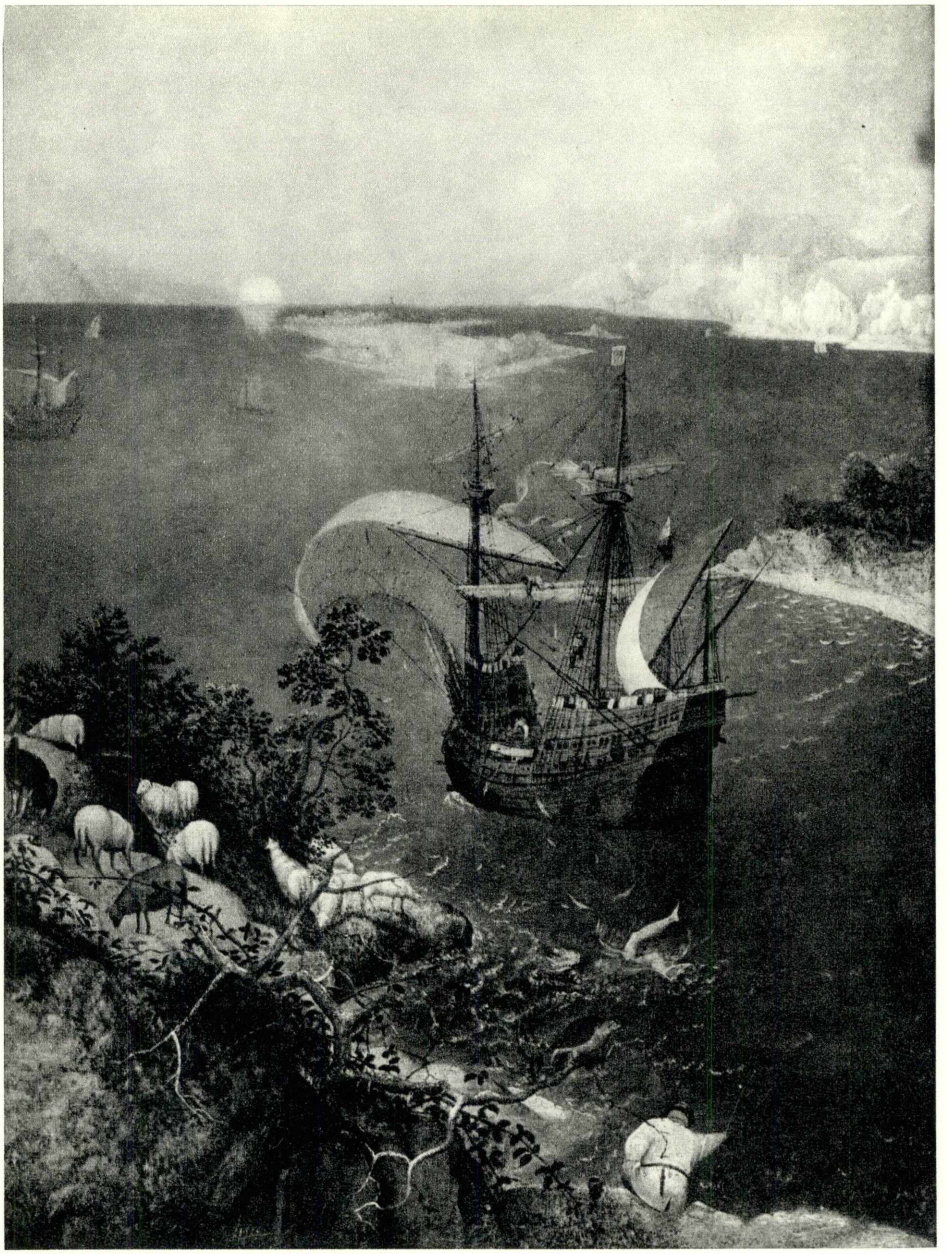
Det var endast i myten och drömmen som människan kunde flyga, men där har hon hos de flesta folk kunnat göra det på ett stundom alltför lättvindigt sätt. I den germanska mytologien går Dædalos och Ikaros igen i Didrikssagan i en form som knappast kan förklaras utan direkt påverkan: det är här fråga om den konstskicklige smeden Volund och hans broder Egil. Den senare, mera skicklig med pilbågen än med tanken, skickas ut i skogen för att lägga ner fågel, och får sedan, iklädd en fjäderhamn, av sin knepige broder bl. a. en häpnadsväckande modern lektion, med fåglarna som förebild, i konsten att lyfta och landa mot vinden. Tusen och en natt har sin flygande matta, som dock inte är så orimlig som den verkar vid första påseende — den saknade endast motorn — ty en yta av lämplig form som rusar fram med stor hastighet, får samtidigt en avsevärd förmåga att uppbära dödvikt, den saken bevisas av flygplansvingen. I stället för fjädrar eller mattor tar fantasien ofta hästar till hjälp: Sleipner, Pegasos eller den märkliga ebenholtshäst med en mekanism i magen som kung Sabur fick i present av en persisk lärd.

I detta sammanhang skall inte tas upp science-fictionlitteraturens föregångare alltifrån den grandiost lögnaktige Lukianos från Samosata via Cyrano de Bergerac till Jules Verne och många andra.

Jag vill däremot antyda ett psykologiskt tolkningsförsök av Ika-

ros' störtning. Vi har alla i drömmen upplevt det vinglösa, ångestfulla och hisnande fallet. Men vi har inte slagit ihjäl oss. I det kritiska ögonblicket, omedelbart före den dödliga kontakten med moder jord, har vi vaknat, druckit en klunk vatten, muttrat något om det olämpliga i att äta räkomelett efter kl. 11 på kvällen och sedan vänt oss på andra sidan för att somna igen. Detta kan tydas som en atavistisk dröm, ett minne från den mycket avlägsna tid då våra förfäder ännu inte hade tagit det ödesdigra steg, som blev en vändpunkt i klotet Tellus' historia: steget ner ur träden. Våra förfäder sov nämligen en gång i trädkronorna, högt över marken — det är den luftiga utgångspunkten för hela detta resonemang. Nyckfulla nattvindar, eller sprattlingar i sömnen på grund av ett spirande själsliv, åstadkom att några trädinnevånare ramlade ner ur sina respektive grenklykor. De som slog i backen kunde inte fortplanta den sensationen, antingen därför att de dog eller också därför att de fick sådana minnesmärken, att de inte kunde göra sig gällande i fortsättningen. Men andra hejdades av för tillfället vänlig vegetation, eller också hade de så rappa nervbanor att de i halvvaket tillstånd hann gripa tag i en lian eller en trädgren och därmed — en erfarenhet rikare — undkom med blotta förskräckelsen. Det är från den sistnämnda kategorien vi härstammar. Därav känslan av fall utan dödlig duns. Därför störtar Ikaros — men dör endast i myten — ty vi har alla minnet av det hisnande fallet men lever ändå. Fåglarna har ingett oss en längtan att flyga, men därvid stannar det —ty när såg vi en fågel störta och slå ihjäl sig? Den ångestfyllda drömmen om störtningen, symboliserad av Ikaros, är ett atavistiskt skräckminne från livet i trädkronorna. Vilket skulle bevisas.

Kanske är det lika onödigt som ofruktbart att gräva efter Ikarosmytens rötter. Det blir enklare om man endast konstaterar att fåglarna väckte vår längtan att flyga och att den långa raden av misslyckanden skapade den tragiska känslan av ouppnåelighet. Ty om vi drar ihop mänsklighetens hela kända historia till en timme, så har vi i verkligheten kunnat flyga endast under de allra sista sekunderna. Enstaka lyckade prestationer i det förflutna — som alla säkerligen faller under kategorien segelflykt — har åt Dædalos och hans likar skänkt rangen av trollkarlar, men den totalt överväldigande majoriteten av mänskligheten har stått utanför, de flesta i likgiltighet, hån eller snusförnuft, och med bägge benen stadigt på jorden — »Jo, jo, man skall inte flyga högre än vingarna bär» nickade säkert något vist

På denna detalj av en oljemålning av Pieter Bruegel d.ä. (1525—1569) synes nedanför fartyget endast benen av den i havet störtande Ikaros. Tavlan finns i Musée des Beaux Arts, Bruxelles, och återges här efter en kopia som tillhör Tekniska Museet.

Dædalos och Ikaros på ett frimärke utgivet i Grekland 1935.
— Ur Tekniska Museets samling »Teknik och filateli».

gammalt kansliråd i Knossos för cirka 3 000 år sedan, när han hörde talas om Ikaros' öde.

Men ett mycket litet antal var inte tillfreds med känslan av begränsning och otillräcklighet. De ville, som Ovidius så riktigt antyder, genomgå en metamorfos. De ville »ändra tingens natur» och förvandla människan från en varelse som lever i två dimensioner, en invånare i ett flatland, till en rymdvarelse med höjden och djupet som en ny teknisk och andlig möjlighet. Det var fantasimänniskorna av alla kategorier: från Leonardo da Vinci, som studerade flygproblemet ur olika synpunkter och som på detta område ensam stod högt över sin samtid, till »skräddaren från Ulm», som 1811 från en hög ställning svävade ut på hemsydda vingar och under mängdens flatskratt slog pladask i Donau. Det senare temat, bysnillets öde, har Johannes Edfelt tagit upp i sin dikt »Ikaros i köpingen» (Under Saturnus). Det sista denne Ikaros såg var brackans »jordnära flin»:

Det var det sista som brast på näthinnan
högfärds- och vanmaktsdagen
det sista efter en oerhörd dryck av eterns vin —

I denna situation av tragisk vanmakt har mänskligheten befunnit sig alltifrån mytens tid och ända in i våra dagar. Men just nu skymtar för första gången i mänskligheten kända historia en möjlighet att realisera det förut ouppnåeliga. Vi är redan herrar *i* luften, och det i långt högre grad än någonsin fåglar eller flygödlor. Nästa steg blir att vi flyger *utanför* luften, d.v.s. i världsrymden. (Det bör påpekas att man ända till för att par hundra år sedan inte skilde på de båda slagen av flygning, eftersom man trodde att jordens atmosfär räckte genom hela världsrummet.) Redan har den moderne Dædalos, raketingeniören, sänt de första konstgjorda månarna i elliptiska banor runt jorden.

Inför flygteknikens svindlande utveckling under de senaste decennierna bör man väl snarast tycka att Ikaros, den störtade, inte skulle vara särskilt aktuell. Men det är i stället tvärtom, i varje fall om man använder skalderna som barometrar i tidens atmosfär. Harry Martinsons epos Aniara kan även fattas som en variant av Ikarosmotivet — rymdskeppets fall bort från jorden, ut i tomheten, är lika dödande som Ikaros fall åt motsatt håll, ner mot jorden. — Erik Lindegren

inleder »Vinteroffer» med en dikt om Ikaros, som synes teckna den moderna människan, dödfödd i en teknisk civilisation,

en innestängd i en vinande hiss
en luftbubblas färd mot den magnetiskt hägrande ytan:
fosterhinnans sprängning genomskinligt nära,
virveln av tecken, springflodsburna, rasande azur,
störtande murar, och redlöst ropet från andra sidan:
Verklighet störtad
utan Verklighet född!

Bredvid Dædalos — teknikern — står som alltid Ikaros — människan. Tillsammans utgör de en symbol, som just nu, sedan trollkarlen Dædalos med matematiska besvärjelseformler lösgjort atomkärnans djinner, har en för alla fullt tydlig innebörd. Myten har vidgats därhän, att vi i dess perspektiv kan skåda hela mänsklighetens ångestfyllda ödesfrågor i detta ögonblick: Skall symbolen för vår civilisation bli den i vätebombens flamma störtande Ikaros? Skall dess symbol bli Dædalos, som överlever? Skall båda kuna genomföra sin svindlande och ovissa färd?